

TOPLUMSAL BARIŞ SÜRECİNDE DEMOKRASİ KAVRAMININ FELSEFİ BOYUTLARI VE İNANÇ FENOMENİ İLE İLİŞKİLERİNİN KRİTİĞİ

Abdurrahim Güzel

Prof. Dr, Kazan Pedagoji Üniversitesi, RUSYA, abdurrahimguzel@gmail.com

Abstract

Philosophical Aspects of the Concept of Democracy during the process of Social Peace and its Critics in Relationship with the phenomenon of Belief

World on the agenda in recent years is remarkable work and progress made in terms of globalization. Communities now continue to meet on a common denominator with each other and take care of a wide range of this common denominator, the common denominator in this world agenda "social peace" is located in. History is no longer fighting for peace and social peace, especially in other than an individual is willing to move the peace agenda. History our writers are so excited to hear

So the only destination in the world and even reconcile the objectives of social agenda.

We are also in line with this agenda , the common denominator of the human subject and the target area, we chose to focus on the concepts of democracy and religion. Because one phenomenon on individuals, society and the other tackles the reflection of this phenomenon. We will begin our work in this regard is primarily focusing on definitions. Then we will make some evaluations on them.

Primarily under the heading Definitions. Democracy in the main title; individual, society, government, rights, law, secularism, democracy and independence, and especially contemporary democracy will be discussed.

The main topics of faith; faith, morality, moral philosophy, moral and religious concepts of responsibility will be investigated.

After examining two major phenomena in terms of concept and then present the general considerations in the framework of these concepts will be critical in terms of social peace.

A short critical we take as an example the two concepts;

Democracy

1. Freedom of Expression
2. Freedom of Will
3. Personal Liability

Faith

1. Freedom of Expression
2. Freedom of Will
3. Individual Responsibility

Looking at this table; the most important difference between the phenomenon of faith with democracy is seen to result from the sense of obligation and responsibility of the individual

These issues will be discussed in detail in the context of our Declaration and will have been analyzed in the framework of social peace

Keywords: Democracy, Faith, Religion, Secularism, Morality, Religion, Individual, Society, Modern Democracy

ÖZET

Dünya gündeminde son yıllarda küreselleşme anlamında yapılan çalışmalar ve atılımlar dikkat çekmektedir. Toplumlar birbirleriyle artık ortak bir paydada buluşma çabasını sürdürmekte ve bu ortak paydanın geniş bir yelpazesi dikkat çekmektedir ki, bu ortak payda dünya gündeminde “**Toplumsal Barış**” olarak yer almaktadır. Tarih artık kavgaları değil barışı ve özellikle bireysel barıştan da öte toplumsal barışı gündemine taşımak istemektedir. Tarih yazarlarımız bunun heyecanını duymaktadırlar.

Öyleyse hedef ve hatta tek hedef dünya gündeminde **Toplumsal Barıştır**.

Biz de bu gündem doğrultusunda, ortak payda olarak insanı konu ve hedef alan **Demokrasi ve İnanç** kavramları üzerinde durmayı tercih ettik. Zira birisi bireydeki bir fenomeni, diğeri ise bu fenomenin topluma yansımalarını ele almaktadır.

Bu bağlamda, çalışmamıza öncelikle tanımlar üzerinde durarak başlayacağız. Daha sonra da bunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunacağız.

Tanımlar başlığı altında öncelikle; Demokrasi ana başlığında; birey, toplum, iktidar, hak, yasa, laiklik, bağımsızlık ve demokrasi ve özellikle çağdaş demokrasi kavramları ele alınacaktır.

İnanç ana başlığında ise; inanç, ahlak, ahlak felsefesi, ahlaki sorumluluk ve din kavramları incelenecektir. Kavramlar açısından iki ana fenomen incelendikten ve bu çerçevede genel değerlendirmeler ortaya konulduktan sonra bu kavramlar **Toplumsal Barış** açısından kritik edilecektir.

Kısa bir kritik yaparak iki kavramı örnek olarak ele alacak olursak;

Demokrasi

1. İfade Hürriyeti
2. İrade Hürriyeti
3. Bireysel Yükümlülük

İnanç

1. İfade Hürriyeti
2. İrade Hürriyeti
3. Bireysel Sorumluluk

Bu tabloya baktığımızda; Demokrasi ile inanç fenomeni arasında en önemli farkın bireysel anlamdaki yükümlülük ve sorumluluk kavramlarından kaynaklandığı görülmektedir.

Bildirimizin içeriğinde bu konular ayrıntılı olarak ele alınacak ve toplumsal barış çerçevesinde irdelenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, İnanç, Din, Laiklik, Ahlak, Din, Birey, Toplum, Çağdaş Demokrasi

ANA METİN

Dünya gündeminde son yıllarda küreselleşme anlamında yapılan çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Artık sınırların pek fazla öneminin kalmadığı bu günlerde toplumlar birbirleriyle daha şeffaf ortamlarda ve daha aktif bir şekilde tartışmaktadırlar. Bu tartışmalar lokal olmaktan çok daha fazla evrensel özellikler taşımaktadır. Toplumlar birbirleriyle artık ortak bir paydada buluşma çabasını sürdürmekte ve bu ortak paydanın geniş bir yelpazesi dikkat çekmektedir ki, bu ortak payda dünya gündeminde “**Toplumsal Barış**” olarak yer almaktadır. Tarih artık kavgaları değil barışı ve özellikle bireysel barıştan da öte toplumsal barışı gündemine taşımak istemektedir. Tarih yazarlarımız bunun heyecanını duymaktadırlar.

Öyleyse hedef ve hatta **tek hedef** dünya gündeminde **Toplumsal Barıştır**.

Hedef tespit edildiğine göre, bundan sonra yapılacak eylem bu barışın sağlanabilmesi yönteminin belirlenmesi ve tartışılması olmalıdır. Öyle de olmakta ve artık dünya gündeminde bu konu tartışılmaktadır.

Biz de bu gündem doğrultusunda, *ortak payda olarak insanı* konu ve hedef alan **Demokrasi ve İnanç** kavramları üzerinde durmayı tercih ettik. Zira birisi bireydeki bir *fenomeni*, diğeri ise bu *fenomenin topluma yansımalarını* ele almaktadır.

Bu bağlamda çalışmamızın esasını üç temel noktada toplamak mümkündür.

1. TANIMLAR

Bildirimize esas teşkil edecek olan ana kavramları bu bölümde ele alarak kısa açıklamalarda bulunacağız. Daha sonra bu bilgiler ışığında değerlendirmeler temellendirilecektir.

1.1 Demokrasi Kavramına Esas Teşkil Edecek Kavramlar

Birey: Bölünmez parçadır. Toplumun bölünmeyen en küçük parçası olup, siyaset felsefesi bilimi açısından “tek insan” demektir.

Toplum: Bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu *canlı bir bütündür*.

Sivil Toplum: Temelinde birey bulunan ve sorunlarını kendi ilkeleriyle çözebilen, dışarıdan bir müdahaleye imkan tanımayan bir toplum demektir.

İktidar: Devlet açısından *egemen olma*, toplum açısından ise *toplumun kendi iradesini egemen kılabilme gücüdür*. Siyasi olarak toplumda egemenliği elde bulundurma gücünü ifade eder. Bu bakımdan iktidarsız devlet olmaz, ama iktidara gelmek, her zaman devlete tam egemen olma anlamına da gelmez.

Hak: Bizim başkalarına, başkalarının da bize karşı yerine getirmesi gereken her şey. Yani kullanma ve isteme yetkisine sahip olduğumuz şeyler haklarımızdır. Bu etik olarak ödev ile ilgilidir. *Bu anlamda baktığımızda insanın her hakkı, başkalarına karşı bir ödevi beraberinde getirir*. Burada çok önemli bir noktaya dikkat çakmak gerekecektir. *Toplum içinde yaşamak **hakkımızdır**, toplumun bireyelerine iyi davranmak ise **görevimizdir***. Siyasi anlamda ise, bir kanun veya kural ile verilmiş olan eylemlerde bulunma serbestliğidir. İnanç ve düşünceleri ifade etme hakkı ile siyasi ve sosyal haklar bunlardandır.

Yasa: *Emredici ve uyulması zorunlu kurallardır*. Yasalar devlet tarafından konulmuş olup, insan ilişkilerini, toplumsal düzeni kurmaya ve korumaya yöneliktir.

Bürokrasi: Bir devletin işlemesi ve devamlılığın sağlanabilmesi için siyasi iktidar değişikliklerinden etkilenmeyen sürekli bir yönetim aracına gereksinim vardır ki, bunun adı Bürokrasidir.

Laiklik: *Din ve devlet işlerini ayrılığı*. Başka inançtan olanlara saygı ve hoşgörülü davranmak anlamında olup bir inanca sahip birisinin diğer inanca sahip olanlara her hangi bir baskı uygulamaması.

Demokrasi: En geniş anlamıyla *siyasi iktidarın halka dayandığı yönetim biçimidir*. Halkın iradesini siyasi iktidarın belirleyici gücü haline getiren rejimdir.

Demokrasi üzerinde biraz daha ayrıntılı durmak yerinde olacaktır. Zira esas konumuz burada odaklanmaktadır. *Demokrasi ferdi hürriyetlerin toplumun geneline yayılması demektir. Toplum devlete değil, devlet topluma tabi olmalıdır. Devlet, demokraside halkına benzemelidir*.

Günümüz açısından bu kavrama baktığımızda **Çağdaş Demokrasi** adını verdiğimiz çağımızın en gelişmiş demokrasi kavramını ele alırsak;

Çağdaş Demokrasi şu üç ilkenin ışığında vücut bulmaktadır.

1.Çoğunluğun yönetim hakkı

2.Siyasi eşitlik

3.Azınlığın çoğunluğun baskısından korunması

Bunlardan özellikle son ilkenin gerçekleşmesi için, her parçanın birbirini kontrol etmesi anlamına gelen *kuvvetler ayrılığı* prensibi, demokrasinin temel özelliği haline getirilmiştir. Bu duruma göre egemenlik, yürütme, yasama ve yargı olmak üzere üçe bölünmekte ve bu üç gücün birbirini denetlemesi sağlanmaktadır.

Bu denetlemede ve ayrıca yukarıda sayılan demokrasi tanımlarına baktığımızda bütün bunları uygulayacak olanın temelde **birey** olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira sözlerimizin başında da esas itibarıyla toplumu oluşturan en küçük birimin birey olduğu açıkça ifade edilmekte idi.

Dolayısıyla sözlerimizin gelişiminde de değineceğimiz gibi temel nokta birey ve bireyin eğitilmesinde odaklanmaktadır. Bu yüzdendir ki, her fırsatta dünya üzerinde gelişmiş ülkeler bütçelerinde en büyük yatırımların eğitime yapıldığı veya yapılmak zorunda olduğu gözlenmektedir.

1.2. İnanç Kavramına Esas Teşkil Edecek Kavramlar

İnanç: *Şahsi inanmanın içerdiği doğruluğuna inanılan her şey*. Kişide maddi unsurlar kadar önem taşıyan ve doldurulması zorunlu olan önemli bir fenomen. İnanmanın kökleri insanın varlık yapısında gizlidir.

Ahlak: İnsan topluluklarınca zamanla benimsenen, fertlerin birbirleriyle aile, toplum, devlet ve bütün insanlarla ilişkilerini düzenleyen kurallar, ilkeler ve inançlar bütünü

Ahlak Felsefesi: İyinin ne olduğunu, insanın neyi yapabileceğini soruşturan felsefe. *Ahlaki olanın özünü ve*

temellerini araştıran bilim.

Ahlaki Sorumluluk: Kişinin kendi istediği ve yaptığı her şeyin sorumluluğunu taşıma gücü ve bilinci.

Din: İnsanın ruhi yapısında var olan “inanma arzusu”nun toplumsal yanı yani sosyolojik yansımasıdır. İnsanın bulunduğu her yer ve zamanda, onun ilkel veya gelişmiş durumu gözetilmeksizin var olagelmiş toplumsal bir kurumdur.

2. DEMOKRASİ VE İNANÇ KAVRAMLARI ÜZERİNDE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Demokrasi ve bu kavrama ilişkin kavramların tanımlarına dikkatle bakıldığında ortak olarak görülen noktanın, *toplumda genel huzur ve sürekliliğin sağlanması olduğu gözlenmiş olacaktır.*

Sözlerimizin başında da ifade edildiği gibi global dünyada temel hedef bireysellikten öte, *toplum ve toplumsal barış* her zaman ön planda olmaktadır. Çünkü eskiye göre günümüz dünyası insanı kıyas edildiğinde, geçmiş dönemlerde insanlar birey olarak yaşama imkânına daha fazla sahip idiler. Bugün ise bunu sağlamak oldukça zor görülmektedir. Bugün insanlar birlikte yaşama zorunluluğu içindedir.

Büyük tarihçi ve sosyolog İbn Haldun’un göçebe ve yerleşik toplum özellikleriyle ilgili sözleri ve tespiti bu duruma daha fazla açıklık getirmektedir. İbn Haldun’a göre göçebe toplumlarda “**lider merkezli bir yönetim**” esas olmaktadır. Yerleşik toplumlarda ise aksine lider merkezli değil “**sistem merkezli bir yönetim**” esas alınmaktadır.

Bu da yine İbn Haldun’un tespitine göre toplumların yaşamış oldukları coğrafi faktörler ortaya çıkan karakter yapıları ile bağlantılı bir durumdur.

Zira göçebe ve kırsal kesimde yaşayan bir toplum bireyinin paylaşabileceği fazla bir şey yoktur. Dolayısıyla birlikte yaşama adına söylenecek fazla bir şey olamaz. Bu toplum özelliğinde kurallardan daha çok gelenek, örf ve adet ön plandadır. Her şey lider merkezli olarak planlandığı için, liderin gitmesi ile birçok şey yok olma ile veya bozulma ile karşı karşıya kalacaktır. Bir başka ifadeyle *demokratik kurallar fazla ön planda değildir.*

Yerleşik toplum özelliğinde ise, bunun aksine bireylerin bir arada yaşama zorunluluğundan kaynaklanan özellik itibariyle paylaşılacak çok şey vardır. Aynı binayı, aynı koridoru, aynı asansörü ve hatta aynı çatıyı paylaşan insanların birbirlerine karşı doğal bir paylaşım zorunluluğu söz konusudur. Ortak yaşam şartları ön planda olduğu için de lider değil sistem gündemdedir. Dolayısıyla liderin gitmesi ile birçok şeyin yok olması veya bozulması ile karşı kırışıya kalınmamış olacaktır. Bir başka ifadeyle *demokratik kurallar daha fazla ön plandadır daha doğrusu ön planda olmak zorundadır.*

Gelişmiş toplumlara bakıldığında Demokratik sistemin bir gereği olan seçimler sessiz sedasız yapılır ve liderin değişmesiyle de sistemde her hangi bir sıkıntıya rastlanmaz. Oysaki gelişmemiş veya az gelişmiş toplumlara baktığınızda seçimler çok önemli bir dönüm noktası olarak ele alınır. Liderin değişmesiyle de bırakın sistemde sıkıntı olmasını neredeyse sistem çökecek noktaya gelir, hatta dünya kamuoyunda hiç hoş karşılanmayan demokratik olmayan yöntemler ile müdahaleler gündeme gelebilir.

İşte bu noktada *Demokratikleşme sürecinin* önemi bir kez daha ortaya çıkmış olmaktadır.

şimdi de demokratik idare biçimindeki işleyiş tarzlarına bir göz atalım;

Demokraside, *kurallar toplumsal olarak konulur ve bireyin menfaati ön plandadır.* Temelde bireye bir takım yükümlülükler yüklenerek bu sağlanmaya çalışılır. Zira bilindiği üzere toplum bireylerden oluşur. Temelde birey vardır ancak, bireylerin birey olarak özelliklerinin ortaya çıkışları beklenmeden yine bireylerden oluşan toplumun belli bir kesimi bazı kurallar belirler ve bu kuralların uygulanması istenir. Bu kurallar toplum menfaatini ön plana çıkarmaktadır. Burada bir kuşku yok ancak, burada bir yöntem farklılığı ortaya çıkmaktadır. O da, *toplumun ve toplumdaki bireylerin menfaatini yine o toplumda bulunan bir başka birileri veya bir bölümü düşünmekte ve bunları kurallar halinde toplumun diğer bireyelerine sunmaktadırlar.*

İnanç fenomeninde ise, aynı kurallar bireyin kendi iç dünyasında bulunan, **olması gereken ben** tarafından **olan ben** e yüklenmeye çalışılır. Yani önemli bir fark ortaya çıkmaktadır ki, o da Demokrasi de, bir birey veya bir grup birey, diğer birey ve bireylere göre daha ön planda gibi gözükmektedir. Yani daha açık bir ifadeyle, başkalarının adına eylem yapma ve kurallar koyma yetkisi söz konusudur. İnançta ise böyle bir sonuç söz konusu değildir. Tam aksine bireyler kendi iç dünyalarındaki eylem yapma gücünü kullanırlar.

Sonuç olarak;

Demokraside *Tümelden tikele giden bir yöntem* benimsenmiş,

İnançta ise, *Tikelden tümele giden bir yöntem* benimsenmiştir.

Eğer toplum olarak bireydeki bu “*tikelden tümele*” giden yönetime işlevsellik katabilirsek, daha kısa bir yoldan 'Demokratikleşmeye'gidilmiş ve esas hedef olan TOPLUMSAL BARIŞ sağlanmış olur.

3. TOPLUMSAL BARIŞ AÇISINDAN BU İKİ KAVRAMIN KRİTİĞİ

Sözlerimizin başından itibaren iki temel kavram üzerinde duruyoruz. Birisi **Demokrasi** diğeri ise **İnanç Fenomeni**...

Demokrasi üzerindeki ayrıntılı kavramlar üzerinde durduğumuzda görülen nokta, demokraside temel hedefin birey merkezli olmakla birlikte toplum boyutlu konuyu ele alarak, *toplum açısından bireye ifade ve irade hürriyetinin sağlanması olduğunu görürüz.*

Çünkü ifade ve irade etme hürriyeti olmadan bir yere varmanın mümkün olamayacağı açıkça bilinen bir husustur.

Bu anlamda iki kavramı ele alırsak;

Demokrasi

1. İfade Hürriyeti
2. İrade Hürriyeti
3. Bireysel Yükümlülük

İnanç

1. İfade Hürriyeti
2. İrade Hürriyeti
3. Bireysel Sorumluluk

Demokrasi ile inanç fenomeni arasında en önemli farkın bireysel anlamdaki yükümlülük ve sorumluluk kavramlarından kaynaklandığı görülmektedir. *Yükümlülük bireye toplum tarafından yüklenmekte, yani bir bakıma dışarıdan bir görev* yönlendirilmektedir. Sorumluluk ise dışarıdan bir görev olarak değil doğrudan doğruya bireyin kendi vicdani konumu açısından konuya bakıldığında **bireyin kendi vicdani konumu bunu hissettiriyor olmaktadır.**

Burada inanç kavramı ile din kavramı arasında tekrar bir bağ kurmaya çalışırsak, şu sonuca ulaşmak mümkün olabilir;

İnanma kavramı genel olarak anlaşıldığı gibi, soyut anlamda bir psikolojik durum olarak algılanmamalıdır. Zira, biraz önce de izah edildiği üzere inanç bir fenomen olarak, insanda bulunan ve her an doldurulması zorunlu olan bir boşluktur. Tıpkı insan vücudunda bulunan maddi unsurların devamlılığı için mutlaka doldurulması gerektiği kaçınılmaz ise, aynı şekilde insan vücudunda bulunan, manevi veya soyut boşluğun da mutlaka doldurulması kaçınılmazdır. Buraya kadar genelde bir problem de gözüküyor. Ancak esas problem bu soyut boşluğun doldurulmasında takip edilmesi gereken yöntem ve araç önemli bir konumda duruyor karşımızda...

İşte burada karşımıza iki yöntem çıkıyor:

“**Taklid**” yoluyla doldurulmak ve

“**Akıl**” yoluyla doldurulmak

Birçok konuda olduğu gibi böylesine önemli ve insan hayatına doğrudan etki eden bir konuda, insanın kendi yapısından kaynaklanan bir yöntemle değil de başkalarına bağlı bir yöntem ile gerçekleştirilen doldurma eylemi sağlıklı bir sonuç vermeyecektir. *Yani taklit yöntemi ile gerçekleştirilen bu eylem doğal olarak bir başka taklidi beraberinde getirecektir.* İşte bu açıdan dünya tarihinde “**din**” kavramı zaman zaman dogmalarla karşı karşıya kalmış ve ciddi yanlışlıkları beraberinde getirmiştir.

Oysaki bu manevi boşluğun taklit ile değil de “**akıl**” yoluyla doldurulması mümkün olduğunda birey, doğacak sorunları başkalarına yükleyemeyecek ve kendi sorumluluğu ile baş başa kalacaktır. *Çünkü bireyin kendi yaratılışında beraberinde getirdiği doğrular, yanlışlarından çok daha fazladır.*

Dünya tarihine bakıldığında özellikle din konusunda karşılaştığımız **dogma türü** anlayışlar, bireyin kendisinden değil toplumdaki bir takım gelenek görenek ve adetlerden kaynaklanmaktadır. *Daha açıkcası o adet ve gelenek ve görenekler dinin yerini almıştır.* Bir bakıma din ile ilgili söylenenler din olarak algılanmıştır. Değiştirilmesi mümkün olmayan dogmalar ortaya çıkmıştır. Oysaki saf inançtan kaynaklanan din asla dogmalarla doldurulacak kadar küçümsenmemelidir. Unutulmamalıdır ki, din asla sadece soyut bir kavram olarak ele alınamaz.

Ünlü düşünür Bergson, din ile ahlakın iki kaynağı konusunu ele alırken, bu kaynakların hayatın iki temelli temayülünden ortaya çıktığını ifade ediyor ki, bunlardan birisi *koruma*, diğeri ise *yaratma temayülüdür.* Birinden kapalı cemiyet, bu cemiyeti tutan mükellefiyet ahlakı, bu ahlakı da destekleyen **statik din** doğuyor. Ötekenden ise cemiyet ideali, bu ideali kamçılaman iştiaak ahlakı, bu ahlakı da yaşatan **dinamik din** çıkıyor.

Özetle söylemek gerekirse Bergson şunlara dikkat çekmektedir;

Kapalı cemiyet, azaları birbirini tutan, her zaman savaşıma veya savunmaya hazır, bir döğüşme durumu almaya mahkûm bir cemiyettir. Nasıl karınca ini için yaratılmışsa, insan da bu cemiyet için yaratılmıştır. Öyleyse şu açıkca söylenebilir; İnsan yoksa cemiyet yok, cemiyet yok ise insanın yaşama şansı hiç yok...

Açık cemiyet ise, prensip itibariyle bütün insanlığı içine alacak olan cemiyettir. Bu cemiyet uzaktan uzağa, zaman zaman seçkin ruhlar tarafından hayal edilir ve bir takım yaratmalarla her defasında kendinden bir şey gerçekleştirir. Bu yaratmaların her biri, insanın az çok derinden bir değişmesi sayesinde o ana kadar yenilmesi imkânsız güçlükleri yenmek imkânını verir. O halde, "belli bir cemiyette, belli bir anda gerçekten mevcut olan bir statik ahlak vardır. Bu ahlak adetlerde, fikirlerde ve müesseselerde yerleşmiştir. Öte yandan da bir dinamik ahlak vardır. Bu ahlak hamledir, ictimai zarureti yaratan tabiatın yaratıcısı olan hayata bağlıdır. *Birinci mükellefiyet baskı olmak dolayısıyla zekâ altıdır. İkincisi ise, iştihak olarak zekâ üstüdür.*

Böylece Bergson'un vardığı netice şu noktadadır; Tazyik olsun, iştihak olsun, masal olsun, aşk olsun: **Ahlak ile Dinin kökü ve kaynağı hayattadır.**

Şimdi bu açıklamalar ışığında konuya tekrar göz atacak olursak;

İnanç ve din soyut kavramlarla özdeşleştirildiğinde ve toplumdaki örf ve adetlerle paralel ele alındığında dogmalar karşımıza çıkacaktır. Oysaki bu bireyde bulunan ve en büyük sermayesi olan akıl aracılığıyla ele alınır ve gündeme taşınırsa *dogmalardan uzaklaşılır*. En önemli elde edilecek fayda ise, *inancın pratik hayata yansımaları sağlanmış olmasıdır*. Bradley "Dindar olan bir kimse eğer davranışlarında ahlaklı değilse, ya sahtekârdır ya da batıl bir dine inanmaktadır" demektedir.

Sonuç olarak;

Toplum olarak yaşamanın yükümlülükleri arasında en önemli nokta, *toplumda birey olarak yükümlülüklerin yerine getirilmesidir*.

Temel nokta; bireysel yükümlülüklerin yerine getirilmesi,

Hedef ise; bu süreçte sonuç olarak toplumsal barışın sağlanmasıdır.

Bir yanda *bireyin yükümlülükleri* öte yanda hedef olan *toplumsal barış* bulunmaktadır. Bu iki unsuru gerçekleştirecek bir harç ve sistem gerekecektir ki, o da dünya gündeminde bulunan en ideal bir sistem olan *Demokrasi kavramı*...

Bu arada yükümlülüğü de yani dışarıdan oluşacak olan bir görevlendirme anlamındaki yükümlülüğü de aşacak ve onu da kapsayacak bir diğer kavram var ki o da sorumluluk, yani bireysel sorumluluk kavramı... Bu sorumluluğu yani bireysel sorumluluğu sağlayan bir yapı var ki o da *inanç fenomeni*...

Öyleyse;

Birey ve dolayısıyla toplumun vazgeçilmez önemli iki unsuru olan bu iki fenomeni, dikkatli ve bilimsel ilkeler çerçevesinde ve toplumun pratik faydasına olan yönleri tespit edilerek uygulanması yönünde sağlıklı adımlar atılmalıdır.